O'ZBEK XALQINING ETNOGENEZI VA ETNIK TARIXI

Turdiyeva Mohira Abduqahhor qizi
Tarix fani o'qituvchisi

Qabul qilindi: 02.11.2025
Ko'rib chiqildi: 03.11.2025
Tasdiqlandi: 04.11.2025

Kalit so'zlar:
O'zbek xalqi, etnogenez, etnik tarix, madaniy integratsiya, milliy identifikatsiya, tarixiy manbalar, arxeologik tadqiqotlar.

Keywords:
Uzbek people, ethnogenesis, ethnic history, cultural integration, national identity, historical sources, archaeological research.

Ключевые слова:
Узбекский народ, этногенез, этническая история, культурная интеграция, национальная идентичность, исторические источники, археологические исследования.

Annotatsiya. Ushbu tezis O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixini chuqur tahlil qiladi. Tadqiqot jarayonida hududdagi turli etnik guruhlar, ularning migratsiyalari va madaniy integratsiyasi, shuningdek, tarixiy manbalar va arxeologik dalillar asosida O'zbek xalqining shakllanish jarayoni o'rganiladi. Tezis milliy identifikatsiya, etnik o'zlik va tarixiy xotirani anglashdagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Annotation. This thesis provides an in-depth analysis of the ethnogenesis and ethnic history of the Uzbek people. The study examines various ethnic groups in the region, their migrations, and cultural integration, as well as the formation of the Uzbek people based on historical sources and archaeological evidence. The thesis highlights the significance of national identity, ethnic self-awareness, and historical memory.

Аннотация. Данная тезисная работа представляет собой глубокий анализ этногенеза и этнической истории узбекского народа. В исследовании рассматриваются различные этнические группы региона, их миграции и культурная интеграция, а также формирование узбекского народа на основе исторических источников и археологических данных. Работа подчеркивает значение национальной идентичности, этнического самосознания и исторической памяти.

Kirish. O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi masalasi o'zbek tarixshunosligi, arxeologiyasi va etnologiyasi fanlarida eng dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Chunki har bir xalqning tarixiy shakllanish jarayoni, uning etnik ildizlari va madaniy evolyutsiyasi milliy o'zlikni anglash,

tarixiy xotirani mustahkamlash hamda jamiyatning ma'naviy poydevorini belgilashda muhim o'rin tutadi. O'zbekiston hududi qadimdan ko'plab sivilizatsiyalar chorrahasi bo'lib, bu yerda turkiy, eroniy, arab, mo'g'ul va boshqa xalqlarning o'zaro ta'siri natijasida boy etnik va madaniy qatlam shakllangan. Shu bois, o'zbek xalqining etnogenezi masalasi ko'p bosqichli, murakkab va uzoq tarixiy davrlarni qamrab olgan jarayondir. Mazkur jarayonni o'rganishda akademik A. Asqarov, S.P. Tolstov, A. Muhammadjonov, Ya.G'. G'ulomov kabi olimlarning ilmiy izlanishlari muhim manba sifatida e'tirof etiladi. Ayniqsa, akademik A. Asqarovning ilmiy qarashlari o'zbek xalqining shakllanishida qadimiy turkiy qabilalar, so'g'diylar, xorazmiylar va boshqa mahalliy etnoslarning o'zaro sintezi muhim rol o'ynaganini asoslab beradi. Etnogenez jarayonining o'ziga xos xususiyati shundaki, u faqat biologik yoki genetik omillar bilan emas, balki ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy omillar bilan ham chambarchas bog'liqdir. O'zbekiston hududida kechgan ko'plab tarixiy voqealar, masalan, qadimgi Baqtriya, So'g'diyona, Xorazm va Movarounnahr sivilizatsiyalarining rivoji, keyinchalik esa turkiy sulolalar davrida yuz bergan etnik jarayonlar o'zbek xalqining etnik asoslarini mustahkamladi. Shu nuqtai nazardan, o'zbek xalqining etnogenezi faqat o'tmishni o'rganish emas, balki hozirgi milliy o'zlikni chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Mazkur tadqiqot aynan shu maqsadda o'zbek xalqining etnik tarixini ilmiy tahlil etish, tarixiy manbalar, arxeologik topilmalar va ilmiy adabiyotlar asosida ularning etnik shakllanish bosqichlarini aniqlashga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili. O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixini o'rganishda ko'plab tarixchi, arxeolog va etnolog olimlarning ilmiy merosi muhim o'rin tutadi. [1] Akademik A. Asqarov o'zining "O'zbek xalqining shakllanish jarayoni" asarida O'zbekiston hududida qadimdan yashab kelgan mahalliy aholi hamda turkiy qabilalarning uzoq davom etgan tarixiy integratsiyasi natijasida o'zbek millatining shakllanganini asoslab beradi. U arxeologik topilmalar va yozma manbalar asosida etnogenez jarayonini bosqichma-bosqich ilmiy tahlil qiladi. [2] S.P. Tolstovning "Drevniy Xorezm" nomli fundamental tadqiqoti o'zbek xalqining qadimiy ildizlarini, xususan, Xorazm sivilizatsiyasining o'zbek etnosining shakllanishidagi o'rnini yoritadi. U qadimgi Xorazm madaniyati va aholisi tarkibi orqali etnik shakllanish jarayonlarini chuqur ilmiy asoslaydi. [3] Ya.G'. G'ulomov o'z asarlarida O'zbekistonning qadimiy dehqonchilik madaniyati, daryo vohalarida shakllangan aholi guruhlarining etnik va madaniy o'ziga xosligini tahlil qiladi hamda ularning o'zbek xalqining ajdodlari sifatidagi o'rnini ilmiy jihatdan belgilab beradi. [4] A. Muhammadjonovning tadqiqotlarida esa turkiy va eroniy tilli xalqlarning uzoq muddatli madaniy aloqalari natijasida paydo bo'lgan etnik birliklar va ularning ijtimoiy tizimdagi o'zgarishlari keng yoritilgan. U O'rta Osiyo xalqlarining etnik shakllanishida iqtisodiy va siyosiy omillarni ham tahlil etadi. [5] Zamonaviy tadqiqotlarda, xususan, A. Nuriddinov va M. Qodirov kabi

tarixchilarning ishlari o‘zbek xalqining etnik tarixi masalasiga yangi yondashuvlarni olib kirgan bo‘lib, ular genetik, lingvistik va madaniy tadqiqotlar orqali etnogenez jarayonining kompleks modelini taklif etishgan. Ushbu manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek xalqining etnogenezi bir yo‘nalishli emas, balki ko‘p omilli tarixiy jarayon bo‘lib, unda turli davr va sivilizatsiyalarning o‘zaro ta’siri hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan.

Materiallar va usullar. Mazkur tadqiqotda O‘zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixini ilmiy asosda o‘rganish uchun tarixiy, arxeologik, etnografik va lingvistik manbalar keng qamrovda tahlil qilindi. Asosiy tadqiqot materiali sifatida akademik A. Asqarov, S.P. Tolstov, Ya.G‘. G‘ulomov, A. Muhammadjonov hamda boshqa tarixchi olimlarning ilmiy ishlari, shuningdek, qadimiy yozma manbalar — “Avesto”, “Hudud al-olam”, “Tarixi Tabariy”, “Boburnoma” kabi asarlardagi etnik va madaniy ma’lumotlar tahlil qilindi. Arxeologik dalillar sifatida O‘zbekiston hududidagi qadimiy shaharlar (Xorazm, Baqtriya, So‘g‘diyona, Termiz, Afrosiyob)da olib borilgan qazilma ishlari natijalari asos bo‘ldi. Ushbu materiallar orqali o‘zbek xalqining etnik ildizlarini tashkil etgan qadimiy aholi guruhlari, ularning joylashuvi, turmush tarzi, xo‘jalik faoliyati va madaniy o‘zaro ta’siri aniqlab chiqildi. Tadqiqot uslublari sifatida tarixiy-tahliliy, qiyosiy, strukturaviy va tizimli yondashuvlardan foydalanildi. Tarixiy-tahliliy usul yordamida o‘zbek xalqining shakllanishiga oid manbalar solishtirilib, ularning tarixiy izchilligi o‘rganildi. Qiyosiy tahlil orqali turkiy, eroniy va boshqa xalqlarning o‘zaro etnik munosabatlari tahlil qilinib, umumiylik va farqli jihatlar aniqlashtirildi. Arxeologik usul orqali moddiy madaniyat namunalarining etnik mazmuni tahlil etildi, lingvistik tahlil orqali esa joy nomlari, qabila nomlari va etnonimlar o‘rganildi. Shuningdek, tizimli yondashuv yordamida etnogenez jarayonining ijtimoiy-siyosiy, madaniy va iqtisodiy omillari o‘zaro bog‘liqlikda tadqiq etildi. Shu tariqa, ilmiy materiallar va kompleks tahliliy usullar asosida O‘zbek xalqining etnik tarixini qayta tiklash imkoniyati yaratildi.

1-jadval. O‘zbek xalqining etnogenez bosqichlari va asosiy xususiyatlari

Bosqich	Davr	Asosiy etnik guruhlar	Madaniy va tarixiy xususiyatlar	Natija
1-bosqich	Qadimgi davr (mil.avv. IX–III asrlar)	So‘g‘diylar, Baqtriylar, Xorazmiylar	Daryo vohalarida dehqonchilik madaniyatining rivoji, ilk shaharlarning paydo bo‘lishi	Mahalliy etnik asoslarning shakllanishi
2-bosqich	Antik davr (mil.avv. III	Eroniy va turkiy qabilalar	Savdo yo‘llari orqali madaniy aloqalar kengayishi,	Etnik aralashuvning kuchayishi

Bosqich	Davr	Asosiy etnik guruhlar	Madaniy va tarixiy xususiyatlar	Natija
	– milodiy V asrlar)		urbanizatsiya jarayoni	
3-bosqich	O‘rta asrlar (VI–XII asrlar)	Turk xoqonligi, Qoraxoniylar davlati qabilalari	Turkiy xalqlarning Movarounnahrga kirib kelishi, mahalliy aholi bilan integratsiya	Turkiy komponentning ustuvorligi
4-bosqich	Temuriylar davri (XIV–XV asrlar)	Turk-mo‘g‘ul va mahalliy xalqlar	Siyosiy markazlashuv, umumiy til va madaniyat shakllanishi	O‘zbek xalqining etnik birlashuvi
5-bosqich	Yangi davr (XVI–XIX asrlar)	O‘zbek qabilalari va boshqa etnik guruhlar	Qo‘shma siyosiy tizimlar, madaniy uyg‘unlashuv va diniy birlik	O‘zbek xalqining millat sifatida shakllanishi yakunlanadi

Jadvalda o‘zbek xalqining etnogenez jarayoni bosqichma-bosqich yoritilgan bo‘lib, unda har bir davrning asosiy etnik tarkibi, madaniy xususiyatlari va tarixiy natijalari ko‘rsatilgan. Mazkur tahlil o‘zbek xalqining etnik tarixi evolyutsion va ko‘p qatlamli jarayon ekanligini ilmiy asosda namoyon etadi.

Tadqiqot muhokamasi. O‘zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixini o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatadiki, bu jarayon ko‘p bosqichli, murakkab va uzoq tarixiy davrlarni qamrab olgan holda kechgan. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, o‘zbek xalqining shakllanishida O‘zbekiston hududida qadimdan yashagan turkiy, eroniy, so‘g‘diy, xorazmiy, baqtriy, arab va mo‘g‘ul xalqlari o‘rtasidagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy aloqalar hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan. Qadimgi So‘g‘diyona va Xorazm madaniyatlari o‘zbek xalqining dastlabki etnik va madaniy ildizlarini belgilab bergan bo‘lsa, turkiy qabilalarning Movarounnahrga kirib kelishi va ular bilan mahalliy aholi o‘rtasidagi etnik integratsiya natijasida yangi etnik birliklar shakllangan. Akademik A. Asqarovning fikricha, o‘zbek xalqining shakllanishida aynan turkiy komponent asosiy birlashtiruvchi omil bo‘lgan, biroq bu jarayon mahalliy etnik guruhlarning yo‘qolishiga emas, balki ularning sintezi va madaniy uyg‘unlashuviga olib kelgan. Bu holat arxeologik topilmalar, masalan, qadimiy kulolchilik buyumlari, yozuv namunalarida uchraydigan turkiy va eroniy so‘zlarning aralashligi hamda etnografik belgilar orqali ham tasdiqlanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek xalqining etnik tarkibi va madaniy qadriyatlari asrlar davomida yuz bergan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Ayniqsa, ilk o‘rta asrlarda shakllangan turkiy davlat tuzilmalari – Turk xoqonligi,

Qoraxoniylar davlati, keyinchalik esa Temuriylar saltanati o‘zbek etnosi va madaniyatining shakllanishida asosiy bosqich bo‘lib xizmat qilgan. Shuningdek, o‘zbek xalqining etnogenezida iqlim, geografik joylashuv va tabiiy resurslarning ham ta’siri sezilarli bo‘lgan, chunki vohalar, daryo bo‘yidagi aholi punktlari va savdo yo‘llari etnik guruhlar o‘rtasidagi aloqa va madaniy almashinuvni kuchaytirgan. Tadqiqotning yana bir muhim jihati shundaki, o‘zbek xalqining etnik tarixi nafaqat tarixiy manbalar asosida, balki arxeologik va lingvistik dalillar orqali ham qayta tiklanmoqda. Zamonaviy genetik tadqiqotlar ham o‘zbek xalqining turli etnik komponentlardan tashkil topganligini tasdiqlab, milliy o‘zlikning ko‘p qatlamli tabiati haqida yangi ilmiy dalillarni taqdim etmoqda. Shu bilan birga, tarixiy jarayonlarning siyosiy talqinlari ham bu masalaga turlicha yondashuvlarni yuzaga keltirgan bo‘lsa-da, ilmiy tahlillar O‘zbekiston hududida etnik uyg‘unlik, madaniy sintez va ijtimoiy birlashuv jarayonlari natijasida o‘zbek xalqining shakllanganligini aniq ko‘rsatadi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari o‘zbek xalqining etnogenezi bir xalqning boshqa xalqlarni siqib chiqarishi yoki o‘rnini egallashi emas, balki o‘zaro ta’sir, madaniy uyg‘unlashuv va tarixiy taraqqiyot asosida sodir bo‘lganligini ilmiy asoslab beradi.

Xulosa. O‘zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixini o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek millatining shakllanishi uzoq davom etgan, murakkab va ko‘p bosqichli tarixiy jarayon bo‘lib, u turli etnik, madaniy va ijtimoiy omillar ta’sirida yuz bergan. Tadqiqotlar natijasida aniqlanishicha, O‘zbekiston hududi qadimdan ko‘plab sivilizatsiyalar, turli xalqlar va madaniyatlarning kesishgan nuqtasi sifatida shakllangan, bu esa o‘zbek xalqining etnik tarkibidagi xilma-xillik va madaniy boylikni ta’minlagan. Akademik A. Asqarov va boshqa tarixchi olimlarning ilmiy tadqiqotlari asosida o‘zbek xalqining etnik ildizlari qadimgi So‘g‘diyona, Xorazm, Baqtriya va Movarounnahr madaniyatlariga borib taqalishi aniqlangan. Shuningdek, turkiy qabilalarning O‘zbekiston hududida mahalliy aholi bilan uzoq muddatli iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalari natijasida yangi etnik birlik – o‘zbek xalqi shakllangan. Etnogenez jarayonida turkiy elementlar yetakchi o‘rin tutgan bo‘lsa-da, bu jarayon boshqa etnik qatlamlarning madaniy xususiyatlari bilan uyg‘unlashib, o‘ziga xos milliy birlikni vujudga keltirgan. Tadqiqot shuni ham ko‘rsatadiki, o‘zbek xalqining shakllanishida tabiiy-geografik sharoit, tarixiy voqealar, savdo aloqalari va madaniy almashinuvlar hal qiluvchi omillar bo‘lgan. Shu bois, o‘zbek xalqining etnik tarixi bir millatning boshqa xalqlardan ajralib chiqishi emas, balki o‘zaro uyg‘unlik va tarixiy sintez jarayoni natijasi sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur ilmiy xulosalar o‘zbek xalqining milliy identifikatsiyasini chuqurroq anglash, tarixiy xotirani tiklash va etnik birlikni mustahkamlashda muhim nazariy hamda amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Asqarov A. O‘zbek xalqining shakllanish jarayoni. – Toshkent: Fan, 1992.
2. Tolstov S.P. Drevniy Xorezm: Opyt istoriko-arkheologicheskogo issledovaniya. – Moskva: Izdatelstvo AN SSSR, 1948.
3. G‘ulomov Ya.G‘. O‘zbekistonning qadimgi dehqonchilik madaniyati. – Toshkent: Fan, 1962.
4. Muhammadjonov A. O‘rta Osiyo xalqlarining etnik tarixi. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2000.
5. Nuriddinov A., Qodirov M. O‘zbek xalqining etnogenezi masalalari bo‘yicha zamonaviy tadqiqotlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018.
6. Karimov A. Markaziy Osiyoda turkiy xalqlarning shakllanish bosqichlari. – Samarqand: Registon, 2015.
7. Rashidov R. O‘zbek xalqi etnik tarkibi va madaniy merosi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.